

**التاريخ السياسي ليهود العراق
قراءة في رواية وداعا بغداد للأديب الإسرائيلي ايلي عامير**

ا.م.د. فكري جواد عبد

جامعة الكوفة

alfkr@hotmail.com

أستلام البحث : ٢٠١٩/٦/١٠

قبول النشر : ٢٠١٩/٧/١١

المستخلص:

غالبا ما يكون الادب مرآة تعكس واقع المجتمعات وارثها الفكري وتطلعاتها، والادب العبري كسائر الآداب العالمية واكب تطورات واقع اليهود في إسرائيل او في مجتمعاتهم الاصلية التي جاءوا منها. وبما ان الطائفة اليهودية في العراق من أقدم التجمعات السكانية لليهود في العالم فقد كان لأبناء هذه الطائفة ادب واسع وثر غطى اغلب جوانب الحياة الاجتماعية والسياسية والدينية لأبناء هذه الطائفة وما رافق تاريخها من تقلبات عبر تاريخها الطويل.

وتعد رواية وداعا بغداد للكاتب ايلي عامير واحدة من الروايات التي جسدت التاريخ السياسي ليهود العراق في منتصف القرن العشرين في مرحلة مهمة من التاريخ اليهودي تزامنت مع الإعلان عن قيام دولة إسرائيل وما رافقها من هجرة واسعة ليهود العراق الى إسرائيل.

اعتمد البحث بشكل رئيس على تحليل رواية وداعا بغداد واستنباط ملامح التاريخ السياسي فيها وكذلك اعتمد البحث على جملة من مصادر الادب العبري الحديث باللغة العبرية وتوصل البحث الى عدد من الاستنتاجات مهمة.

الكلمات المفتاحية : التاريخ ، رواية وداعاً بغداد ، يهود العراق

The basic history of the Jews of Iraq

Reading in the novel Goodbye Baghdad by the Israeli writer Eli Amir

Dr. Fekry Jawad Abd

University of Kufa

alfkr@hotmail.com

Date received: 10/6/2019

Acceptance date: 11/7/2019

Abstract:

The literature is a mirror that reflects the reality of societies and their aspirations. Hebrew literature, like other international literatures, closely follows the developments of the reality of the Jews in Israel or in their original communities from which they came. Since the Jewish community in Iraq is one of the oldest Jewish communities in the world, the children of this community had a broad literature that covered most aspects of the social, political and religious life of the people of this community and the history of its history.

The novel "Farewell Baghdad" by Eli Amir was one of the novels that embodied the political history of the Jews of Iraq in the middle of the 20th century at an important stage in Jewish history coincided with the declaration of the establishment of the State of Israel and the accompanying massive immigration of Iraqi Jews to Israel.

The research was based mainly on the analysis of the novel "Farewell Baghdad" and the development of the features of political history, as well as the research relied on a number of sources of Modern Hebrew literature in Hebrew and reached a number of important conclusions.

Key words: History, Novel Novel Baghdad, Jews of Iraq

תקציר:

הספרות היא המשקפת את המציאות של החברות ואת שאיפותיהן, והספרות העברית, כמו ספרות עולמית אחרת, עוקבת מקרוב אחר ההתפתחויות של המציאות של היהודים בישראל או בקהילות המקוריות שמהן באו. הקהילה היהודית בעיראק היא מן הקהילות היהודיות העתיקות ביותר בעולם, על כן יש לה ספרות עשירה עסקו בהיבטים רבים של החיים החברתיים, הפוליטיים והדתיים של חברי הקהילה הזאת ותולדותיה.

רומן מפריח היונים אחד הרומנים שגילה את ההיסטוריה הפוליטית של יהודי עיראק באמצע המאה העשרים, בשלב חשוב בהיסטוריה היהודית, עלה בקנה אחד עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ועל העלייה המסיבית של יהודי עיראק לישראל.

המחקר התבסס בעיקר על ניתוח הרומן מפריח היונים ועל מספר מקורות בספרות העברית החדשה בעברית והגיע למספר מסקנות חשובות.

אלי עמיר - קורות חייו:

אלי עמיר סופר יהודי ממוצא עיראקי, נולד בבירת עיראק בגדאד בשם פואד אליאס נאסח חלסצ'י ביום 26 בספטמבר 1938, ובה אף החלאת לימודיו. הוא עלה לישראל בעליה הגדולה של יהודי עיראק בשנת 1950, במבצע עזרא ונחמיה. יחד עם בני משפחתו שכללה את הוריו וששת אחיו. בישראל הוא התגורר עם משפחתו במעברה ואחר-כך נשלח לקיבוץ משמר-העמק. שם חווה את משברי ההסתגלות לחברה הישראלית ולתרבותה¹. הוא כתב על חשיבותה של התקופה זאת: "בקיבוץ 'משמר העמק' שבו התחנכתי פגשתי את היחידים, האבות המייסדים, יחידים שמרדו ביחד של הבית, הדת, המשפחה והקהילה שלהם. הם נמלטו משם כדי לברוא חברה חדשה, יהודי חדש, מדינת מופת ליהודים. היחידים האלה, ענקים, חזקים ונחרצים ככל שהיו, חשו, למרות שהיו אינדיבידואליסטים, בצורך העמוק ליצור יחד חדש... זה היה היחוד היהודי המיוחד של 'שבת אחים' גם יחד'. הייתי זר, אחרי, שונה, אורח נטה ללון, נער מבגדד שנקלע לשם. אהבתי את היחוד שלהם ורציתי להיות חלק ממנו, ולכן רציתי לספר ולחשוף את היחיד שבי, להביא את מנחתי שלי. מצאתי ביחד שלהם תחליף למשפחה שלי שהיתה רחוקה ממני, אבל נתנה לי כוח ושייכות בעצם היותה."²

אלי עמיר שרת בצבא ההגנה לישראל בגיסות השריון ובחיל המודיעין. הוא עבר לירושלים ולמד בבית ספר ערב לנערים עובדים ואחר-כך למד ספרות ערבית והיסטוריה של המזרח התיכון במכון ללימודי אסיה ואפריקה באוניברסיטה העברית בירושלים.

בהיותו בן 16 החל לעבוד כשליח במשרד ראש הממשלה ועלה לדרגת מנהל לשכת היועץ המשפטי לענייני ערבים בירושלים. הוא גם היה העוזר של שמעון פרס ואחר-כך נתמנה למנהל מחוז ירושלים והדרום לקליטת עולים. בחיים הפוליטיים בישראל הוא היה חבר במוסדות המרכזיים של מפלגת העבודה.

משנת 1984 נבחר אלי עמיר לכהן כמנהל כללי של עליית הנוער בסוכנות היהודית והמשיך בתפקידו במשך עשרים שנה. הוא טיפל בנוער ישראלי בצוקה, וגם בקליטת עולי אתיופיה ועולים מחבר העמים. בתקופתו הטיף לחניכי עליית הנוער להיות סובלניים למיעוטים ולעולים החדשים, לתרום למדינה ולחברה להיות פתוחים לתרבויות של אחרים. הוא קידם את לימוד השפה הערבית, התרבות הערבית והמוזיקה הערבית. כל חייו פעל למען שלום עם מדינות הערב, והשתתף בכנסים רבים עם פלסטינים ומשלחות ממדינות הערב. בין היתר, כיהן כנציג ישראל בוועדה המולטי-לאטיראלית למען הפליטים הערבים במסגרת הסכם אוסלו.

אלי עמיר נהל גם את הפדרציה הספרדית העולמית בארצות הברית. הוא ייצג המחלקה לקהילות ספרדיות בתפוצות ושימש כשליח עלייה לישראלים חוזרים. הוא השתתף בכמה וועידות חברתיות וציבוריות שעסקו בפער החברתי.³

יצירותיו הספרותיות:

את פעילותו הספרותית החל אלי עמיר בפרסום סיפורים בעיתון מעריב בשנת 1975, ספרו הראשון, "תרנגול כפרות" זה להצלחה גדולה. כל ספריו היו רבי מכר ותורגמו לשפות רבות כמו אנגלית, הגרמנית, וערבית. בספריו ביטא בין היתר את ייסורי העלייה והקליטה, מזרח ומערב, המשבר התרבותי, הוותיק והעולה שצריך לעצב את עצמו בחברה משתנה. הוא הקדיש חלק מיצירותיו הספרותיות לחוויות הקהילה היהודית בעיראק.⁴

אלי עמיר כיהן כמרצה אורח באוניברסיטת בן-גוריון, וכמרצה בפורומים שונים בישראל ובחוצה לארץ. הוא כותב בעיתונים בארץ ובעולם בנושאים פוליטיים וחברתיים. הוא השתתף באופן קבוע בתכנית הרדיו השבועית "על ימין ועל שמאל" עם גאולה כהן. הוא זכה בכמה פרסים, בין היתר בפרס יגאל אלון מעשה מופת חלוצי. הוא הוכתר כאזרח כבוד של העיר תל-אביב וגם כיקיר העיר ירושלים. לאות הוקרה על מפעלו הספרותי, המשקף בצורה מרתקת ואמינה את החברה הישראלית על נפתוליה ומורכבותה, אוניברסיטת בר-אילן העניקה לעמיר תואר דוקטור לשם כבוד, כמו גם אוניברסיטת תל-אביב, מכון ויצמן למדע ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב.^o

ספריו שיצאו לאור:

1. תרנגול כפרות: רומן, בהוצאת עם עובד בסוף שנת 1983. הספר הומחז והוסרט לטלוויזיה הישראלית. ונבחר הזה לאחד מעשרים הספרים שהם אבני היסוד של ספרות העברית.¹
2. מפריח היונים, רומן משנת 1992 בהוצאת עם עובד. נוסח מקוצר לתלמידים ועולים הופיע בשנת 1999. הספר הוסרט בשנת 2013 בשם מפריח היונים.
3. אהבת שאול, רומן מגולל פרשת אהבה מיוסרת בין ניצולת שואה לצבר דור שביעי בישראל למשפחה מיוצאי ספרד. ראה אור בהוצאת עם עובד בשנת 1998. הוא זכה בפרס, בפרנקפורט בגרמניה.
4. פגישה עיוורת, רומן, עוסק באהבה של שתי נפשות בודדות ומיוסרות. הופיע בהוצאת כתר בשנת 2000.
5. יסמין, רומן הדן בנושא האהבה בין בחור ציוני מעולי עיראק לבין בחורה פלסטינית חברת אש"ף בירושלים אחרי מלחמת ששת הימים. יצא לאור בהוצאת עם עובד בשנת 2005.²
6. מה שנשארי, הרומן האחרון של הסופר אלי עמיר, והוא סיפורו של דניאל דרורי, המיטלטל בין שני עולמות. הוא מתאר את התהפכות שעברו על החברה בישראל במחצית השנייה של המאה העשרים. הספר הזה יצא לאור בהוצאת עם עובד בשנת 2011.³

הרומן מפריח היונים:

מאז שיצא לאור בשנת 1992 בהוצאת עם עובד, נמכר הרומן "מפריח היונים" של הסופר אלי עמיר באינספור מהדורות, תורגם לשפות כמו אנגלית וגרמנית, וזכה להצלחה גדולה במדינות אירופה.

המבקרים בעיתונים "דר שפיגל, ונויה ציריכר צייטונג" שיבחו אותו והשוו את כתיבתו לכתיבתה של נגיב מחפוז בטרילוגיה הקהירית.

הרומן מפריח היונים הוא רומן רחב יריעה, המתאר את סיפורה של הקהילה היהודית בעיראק בשנות הארבעים של המאה העשרים, ועד העליה הגדולה לישראל, על רקע המשטר הפוליטי בעיראק בימים ההם.⁹

אישיות הרומן:

1. כאבי עמארי, בחור בן 16, בן למשפחה ציונית המתגוררת בבגדאד.
2. חזקאל, דודו של כאבי, מנהיג במחתרת, אשר נעצר ונעלם לאחר שכתב בעיתונו מאמר נגד הממשלה בעקבות תליית "שפיק עדס" הסוחר היהודי החשוב בדרום עיראק.
3. אבו כאבי, אבא של כאבי, שען
4. אם כאבי, אשה הקשור עמוקות לארץ מולדתה ומסרבת לעזוב אותה.
5. אבו אדואר, מפריח יונים, ואביהם של אדואר ואמירה אהובתו של כאבי, שברחה מעיראק ועלתה לישראל לבדה.
6. אבו צאלח, מנהיג ציוני בעיראק.
7. אסמאעיל, בחור מוסלמי, השונא את היהודים, ומנהיג כנופיה עוינת.
8. עאבד, העוזר של אבו כאבי.
9. עמארי הגדול, יהודי עשיר מקורב לשלטון.
10. סלים אפנדי, מורה בבית הספר היהודי פרנק עיני, וקרוב משפחה של כאבי.
11. חיוי, זקן שנולד בעיראק והרגיש עצמו כשייך לה.
12. החכם באשי, ראש הקהילה היהודית בעיראק.
13. כרים עבד אל-חק, עורך דין מוסלמי המגן על חזקאל.

עלילת הסיפור:

הסיפור מסופר בעיקר מנקודת מבטו של כאבי, נער יהודי עיראקי הנתון בחבלי התגברותו, והוא עוסק בפרק האחרון לישיבתם של היהודים בעיראק שכלל שנות חרדה של הקהילה בעיראק בסוף שנות

הארבעים ותחילת שנות החמישים של המאה העשרים, שנים בהם סבלה הקהילה הרדיפיות והתנכלויות של המשטרה העיראקית והמון העם העירקי. כאבי השתדל למצוא את דודי, חזקל הציוני, שהמשטרה העיראקית תפסה אותו. בסופו של הרומן, כאבי ובני משפחתו עולים לישראל עם רוב יהודי עיראק, ושם הם נתקלים בבעיות עליה וקליטה.

הרומן דן בתפקיד התנועה הציונית בבגדאד ובגורל מנהיגיה להכלא ולהתלות (חזקל, אבו צאלח), וגם דן בעליה לארץ: חלק מגיבורי הרומן עלו לארץ עלידי בריחה, כמו אמירה וסלים אפנדי הקומוניסטי, וחלק עלה בעלית היהודים הגדולה, כמו משפחתו של כאבי. הרומן עוסק בנושא כיצד השתנתה עיראק. זרמי המהפכה החברתית והמדינית בתוך שנים אחדות, הולידה את עיראק של ימינו. הרומן מספר גם על הקשיים שנתקלו בהם יהודי עיראק בימיהם הראשונים אחרי העלייה לישראל. הוא מתאר את האכזבה של יהודי עיראק מארץ מולדתם, שסירבה לקלוט אותם אחרי הקמת מדינת ישראל. חלק מהם אבד את תקוותו, כמו אבו כאבי, שנכשל בהגשמת חלומו לגדול אורז בארץ ישראל, וגם אם כאבי, שהיתה קשורה למקום מגויה, בבגדאד ולא רצתה לעלות לעולם חדש וזר.

מפריח היונים איננו רק שם מקצועי של אחד מגיבורי הסיפור, אלא הוא הוא גם רמז לציונות ולציונים, שעומדים ושורקים שריקה אדירה אל הרוח, והלהקה שלהם גדלה והולכת וסופחת אליה עוד ועוד יהודים. בראשית הם היו מתי מעט, להקה קטנה, ואחר-כך הם היו לחיל גדול מאוד. ככה הם העלו את היונה מארץ אשור אל ארץ ישראל.

ההיסטוריה הפוליטית שברומן:

הקהילה היהודית בעיראק היא הקהילה העתיקה ביותר בתבל. היא התגוררה בעיראק משנת 586 לפנה"ס, לאחר שהגיע לבבל לאחר חורבן בית המקדש הראשון בידי המלך הבבלי נבוכדנצר. היהודים בבבל פתחו בחיים קהילתיים אוטונומיים ורבי היקף על אדמת נכר. בבל הפכה למרכז היהודי הגדול בעולם העתיק. היהודים חיו במשך מאות בשנים כחלק מן העם היושב בין הנהרות, ראשית העם הבבלי ואחר כך העם העיראקי. הם היוו חלק חשוב ובלתי נפרד מעם הזה. בעיראק הצליחו לכתוב את היצירה המרכזית של התורה שבעל פה (התלמוד הבבלי). היהודים בעיראק רבו במשך הדורות עד שבשנת 1950 חיו בבגדאד יותר מ 130,000 יהודים, וחלק מהם היו בעלי חשבים בממשלת עיראק.¹

הסופר אלי עמיר מתאר את חיי הקהילה היהודית בבגדאד ובעיראק. בדרך כלל הוא טוען שלמרות ההיסטוריה הארוכה של העם הזה בארץ הזאת, המצב השתנה אחרי מלחמת העולם השנייה ואחרי פרעות "הפרהוד"¹¹. היהודים היו זקוקים להגנה אחרי מה שקרה להם בימי הפרהוד ב-1941. הדברים נאמרים בשיחה בין גיבור הרומן כאבי לבין אבו צאלח אל-ח'באזי, המנהיג הציוני כשהללו מדברים על חזקאל, דודו של כאבי, שנתפס על ידי המשטרה העיראקית: "יבוא יום ננקר את עיניהם. נבריה את חזקאל... אחרי הפרהוד ביקשו הוא ואביך שאצטרף ל'שבאב אל-אנקאד', צעירי ההצלה, כדי להגן על הרובע היהודי. נשבענו שפרעות לא יהיו עוד. בתוך זמן קצר מסר לי את הפיקוד על הרובע. הפקיד הכל בידי. אחר-כך הקמנו את התנועה בפגישת הייסוד אמר: 'נקים את מלכות יהודה, נחדש את ימינו כקודם, נשנה את ההיסטוריה' וכשדיבר שמעתי משק כנפי מלאכים. כולנו הלכנו אחרי, כל תלמידי ובוגרי בית-הספר. פה, במרתף שלי חגגנו את יום העצמאות הראשון, קידשנו על היין ונשבענו לדגל וקראנו תהלים כאילו המשיח בא. רציתי לנסוע להילחם, להיות קצין בצבא של יגאל אלון. מזמן לבי שם, רק גופי נשאר פה. חזקאל לא נתן לי, חשש שמא יהיה עוד פרהוד ורצה שנהיה מוכנים להדוף כל התקפה. אמר לי: 'כקברניטים של אנייה ניסע אתה ואני אחרונים, לאחר שתצא כל הקהילה מפה'."¹²

הבעיה של יהודי עיראק החלה עם הפרהוד או אפילו עם התחלת מלחמת העולם השנייה, כדברי כאבי גיבור הרומן: "פתאום נפל דבר ולא ידעתי מה. אבא חדל לשמוע שירים ברדיו, והאזין לחדשות מכל התחנות, הוא ואבו אסמאעיל דיברו על סכסוכים בארצות רחוקות, שלא ידעתי איפה הן. יום אחד הודיעו ברדיו שפרצה מלחמה גדולה. וכולם נבהלו... היו לחישות שהורגים יהודים במקומות אחרים. החיים חדלו להיות מה שהיו. אל-מעזם השכונה שלנו, השתנתה. באו מוסלמים אחרים. התחילו להכות. לזרוק אבנים, דקרו זקנה אחת. בשעת מנחה אחת זרקו אל ביתנו לפיד בוער, ואמא כיבתה אותו בעוד מועד. לאחר ימים אחדים נסבו מוסלמים על בתנו וצרחו "יהודים החוצה" ח'יריה התייצבה לפני שער ביתנו וצעקה עליהם: "אתם לא מתביישים? ליהוד ג'אר אל-עמר, היהודים שכנינו מאז ומעולם. פרק חדש נפתח בחיינו, עברנו אל קחות אל-כבירי, שכונה יהודית שאלפי יהודים מצאו בה מקלט".¹³

כל היהודים חיו בפחד שמא יהיה עוד פרהוד מוסלמי נגד היהודים. אולם בעת ובעונה אחת, המוסלמים הם שהגנו את היהודים בימי הפרהוד, כפי שכתב אלי עמיר, בקטע שבו גיבור הרומן הנער כאבי מדבר

על התקופה ההיא: "שלח אותי אבא שוב לתצפית על הגג. ראיתי אשה דומה לח'יריה... ופתאום ראיתי שאמנם ח'יריה היא. "ח'יריה באה" צעקתי.

"ההצלה" אמרה אמא.

"כן, היא שתגן עלינו" אמר אבא. "הם ישחטו אותה ואתך". ואל ח'יריה צעק: "אחותי,

לכי מפה, הם יהרגו אותך"

"שינסו" אמרה ח'יריה ונעמדה בשער הבית, הניפה את הנבוט וצעקה: "היהודים שכנינו מאז ומעולם, אסור לפגוע בהם"¹⁴

לא כל המוסלמים בעיראק דחו את היהודים. להפך, חלק גדול מהם היה ראה בהם בני הארץ ושכינים, ולא רצה שהיהודים יעזבו את עירק, עורך הדין כרים, מדבר עם אבו כאבי בנושא זה ואומר: "אלה ימים קשים, ימי מבחן לכולנו, אני מקווה שהכל יעבור ולא ייפגעו חיינו יחד פה. אני מצטער מאוד שיהודים בורחים מן הארץ. עיראק תפסיד הרבה. זו לא תהיה עוד אותה מדינה"¹⁵

הפרהוד היה הדבר שדחף את היהודים בימים ההם בעיראק לנטות אחר פתרון העליה. היהודים בחלקם הגדול לא שכחו אותו, כמו שאמר אבו כאבי לאבו אדור: "'שכחת את הפרהוד?' שאל אבא. "מאות הרוגים, אלפי פצועים, וזה לא כלום בעיניך?" "אם לא היה היהודי שוכח לא היה יכול לחיות. בחייך. הנוצרים טבחו ששת מיליונים, אז המוסלמים שחטו קצת, כמו שהם שוחטים זה את זה." "עכשיו הם רוצים לתלות את כולנו" נשך אבא את שפתו.¹⁶

משפחתה של רשלי, אשתו של חזקאל, היתה מקרבנות הפרהוד, כפי שעול מתיאור זה: "בת עשר היתה כשנרצחו שני הוריה לנגד עיניה בפרהוד. הרוצחים הבוזזים לא השגיחו בילדה המסתתרת מאחורי הווילון. כבר ידעתי את קורותיה, וכשעיניה בתמונת הוריה וחיבקה את עצמה ושיפשפה את גופה כמו כדי לשכך את העוויתות שאחזו אותה, ידעתי שדעתה על הרגעים הנוראים ההם."¹⁷

אמא של כאבי היתה שבה ושואלת, כמו רוב היהודים, למה קרה מה שקרה בין המוסלמים לבין היהודים בתקופת הפרהוד: "'ארורים החיים שלנו, ארורה השכונה היהודית, למה באנו הנה?" מילמלה כשעברנו בחצר. בזה ביקשה לומר שאילו נשארנו בשכונה המוסלמית אל-מעזם, שגרנו בה קודם שעקרנו הנה,

היתה נחסכת מאתנו הצרה הזאת. גם צרות קטנות מזו היתה אמא תולה תמיד בעיקרה הזאת. אילו נשארנו שם אולי לא היה אבא מקורב כל-כך אל הפוחזים האלה, אנשי התנועה הציונית, הילדים האלה שמשחקים במחתרת, רוצים להיות גיבורים. מה לכל זה ולאדם מכובד כמו אבו כאבי, בן ארבעים, בעל בעמיו, אב לילדים? "ואוילי, השתגעו כולם, המוסלמים, היהודים," היתה אומרת. היא לא הבינה מה זה קרה להם, הלא מעץ אחד יצאנו מבאר אחת שתינו, היו שכנים טובים, נתנו חסות, בטחון- ופתאום, לפני כעשר שנים, היה הפרהוד, הפרעות, והתהפך הכל. ואם זכינו לפרק של שקט מאז, מה היו הללו צריכים לקלקל הכל ולהקים מחתרת בשביל המדינה ההיא? הלוא רק רדיפות ותלאות זה מביא עלינו. "אללה רחם עלינו", אמרה בקול רם ונשקה למזוזה שעל שער ביתו של חזקאל ופתחה ונכנסה, ואני אחריה.¹⁸ פה מתאר אלי עמיר וגם בחלקים אחרים מהסיפור את החיים במשפחה היהודית ובסביבה שנמהלים בהתמודדות ובעיימות עם זרמים ומגמות כמו הציונות והקומוניזם, המערערים על דפוסי החיים המסורתיים והמסמנים שינוי בחיי המשפחה והחברה. החברה העיראקית נשתנתה אחרי ימי הפרהוד. נוצר אי-בטחון, וחוסר אמון בין כל הצדדים, דהיינו בין היהודים לבין המוסלמים, ובין היהודים לבין הממשלה העיראקית. על כן חשו היהודים שהם מצויים בסכנה גדולה גם מצד האנשים שעשו את הפרהוד וגם מצד המשטרה שרודפת אותם, והם הגיעו למסקנה שצריך לברוח מעיראק. על כן אומר כאבי: "נשמעה דפיקה חזק על שער ביתה. "הם באו," אמרה וקפאה על מקומה. נרעדתי. כשראיתי אותה עומדת נטועה תחתיה ככה, הנחתי את הסל ואזרתי את כל העוז שבלבי וניגשתי אל השער. הכל אבוד, יקחו גם את אבא. היינו צריכים לברוח מהארץ הארורה הזאת."¹⁹

הפרהוד היה אפוא המאורע החשוב ביותר, שהפכה על פיה את ההשתיכותו לעיראק של חזקאל, דודו של כאבי גיבור הרומן, והוא החיל לנקוט צעדים לעליה לישראל: "עד הפרהוד של שנת אלף תשע מאות ארבעים ואחת, כתב חזקאל במחברתו, "ליגלגתי על יהודים שחלמו להקים מדינה יהודית בפלסטין, תמהונים נראו לי, כבר היו כמוהם בתולדות עמנו, לא נשביתי בחזונום. לא האמנתי בשלטון ובכוח הזרוע. העם היהודי הצליח לשמור על עליונות מוסרית ואת מידת הצדק שהטביעה בו מורשת נביאיו דווקא בהיותו עם הספרי, עם קטן שאין לו מדינה משלו, ולא דגל, ולא המנון ולא צבא, וכך הוא גם ניצל מלשלוט בעמים ובמיעוטים אחרים. בזה ייחודנו בעמים. באה מלחמת העולם השנייה, ובא הפרהוד והכל התהפך."²⁰

היהודים ראו שהממשלה העיראקית לא נקטה בשום אמצעים לנוכח המאורע הזה, לעמארי הגדול היתה שיחה עם נורי סעיד, ראש ממשלת עיראק על הנושא הזה והוא אמר לו:

"אבו צבאח יקירי, אם הזכרת את האסון הזה, את הפרהוד, תרשה לי לשאול שאלה שהציונים האלה מנגחים אותנו בה שוב ושוב, וגם בלבי שלי היא מנקרת מאז: הלוא העוצר שב אל הארמון מגלותו באחד ביוני 1941, בעיצומו שח הפרהוד. מדוע שתק? הלוא היתה לו הסמכות לצוות לירות בפורעים ולחסל את הפרהוד באבו?" אמר עמארי בקול חנוק.

"אבו ג'ורג' עיוני, הלוא העוצר, כמו שאמרת, שב זה עתה מן הגלות. עדיין לא הספיק להתארגן ולאחוז בכל המושכות. מי כמוך יודע שזמן קצר לאחר-כך, כשחזרתי אני לשלטון והתמניתי לראש-הממשלה, ביקשתי מן האיראנים להסגיר לנו את הכלב הזה, יונס סבעאוי, שידו היתה בפרהוד ותליתי אותו."

"ברכת אללה עליך, שליט הצדק. רק חבל שרבים מן הרשעים מתו מאוחר מדי. וזה מזהיר אותי, תסלח לי, אל העוצר ירום הודו. למחרת שובו, ב-2 ביוני 41, בנאום הכתר שלו, לא ראה כלל להידרש לטבח הזה. יהודים נשחטים ברחובות, והעולם כמנהגו נוהג. אמת, בפרהוד מתו יהודים פשוטים, עמך... מה אשיב לצעירים המטיחים בפנינו היום יותר מתמיד שהמשטר כולו נוגע בשנאת יהודים. מה אשיב לצעירים המאשימים אותנו את ראשי הקהילה, שנכשלנו בייצוג עניינם של היהודים ובהגנה עליהם, ועלינו להסתלק ולהניח את ההגנה להם. הלוא בפרהוד בגד בנו העם העיראקי. הפרהוד הוא סיבת המרד של הדור הצעיר בנו, בגלל הפרהוד הוקמה התנועה הציונית בעיראק" אמר עמארי.²¹

מדברים אלה עולה שבני הקהילה היהודית בבגדאד חשו חרדה גדולה לנוכח שנוי דמות היהודי, מאח, לזר, לכופר, לאויב בעיני העירקים.

אכן הפרהוד היה מאורע חשוב בזכרון הקולקטיבי של יהודי עיראק אבל משפטו של הסוחר שפיק עדס לתליה גם היה מהמאורעות החשובים ביותר במהלך ההיסטוריה המודרנית של יהודי עיראק. משום כך חששו היהודים שגורלם יהיה כמו גורלו של שפיק עדס. גיבור הרומן מפריח היונים של אלי עמיר, הנער כאבי מתאר את מצבו של אבא שלו במילים: "אבא הוטרד מסופה אחרת, זו המשתלחת כחרב מתהפכת מאז נתלה שפיק עדס, הסוחר היהודי הגדול. הסיא-אי-די, הבילשת העיראקית, חודרת לילה-לילה לכל בית ומחפשת נשק ומכשירי קשר וספרים ללימוד עברית של התנועה, היא המחותרת הציונית, ומשליכה

מאות יהודים למרתפי העינויים, כדי לסחוט מהם הודאות לצורך הרשעתם במשפטי בזק של המשטר הצבאי, כמו משפטו המהיר של שפיק עדס זה, שלא מבטן ומלידה היה יהודי עיראקי.²² אבל הציונים בעיראק החליטו שהם ינקמו את נקמת בני עמם, וזה מה שגלה חזקאל, האסיר הציוני, במכתב ששלח לאחיו אבו כאבי מהכלא: "ואנחנו פה הרי לא הפרהוד של שנת 41 בלבד הוא שהניע אותנו להתכונן להילחם ולהגן על חיינו; ניתוסף עליו לקח השואה באירופה, ולכן החלטנו שלא עוד נעמוד מול רוצחים ואנסים בידיים ריקות. כשנרצח אביו של עמארי הגדול שמעתי את אבי שלי אומר: "ה' ינקום דמו". אני לא רוצה לחכות לאללה שינקום, ואני לא רוצה לנקום לאחר מעשה. אני רוצה להשכים ולהרוג את הבא להרגני.

כשהחלטנו להתארגן ולאחוז בנשק, אמר החכם באשי שדרכנו מסכנת את חיי העדה כולה, עליה כולה יצא הקצף, כלשונו, בגלל חטאם של יחידים. אילו היה ליהודים נשק בפרהוד, כך הם אומרים, היה הטבח גדול בהרבה. על זה אני משיב ואומר, האומנם לא היינו מצליחים להצמית את הסתערות האספסוף באבה אילו היה בידינו הנשק הזה או והיינו מאומנים לכך? ובייחוד שהצבא בוודאי היה מתערב אז מהר יותר? ומלבד זה, וכי בלי נשק לא שחטו אותנו? ובמה אנחנו מסכנים את העדה כולה? הלא אנחנו הציונים לבדנו נכנסנו אך תוך האש. את מי מענים בעינויים מפלצתיים שאני לא רוצה לפרש אותם כאן- אותם או אותנו? היה זמן שנראה לי שאני לא צריך לחשוש מחבל התלייה, כי ממילא אמות מן העינויים האלה.²³

תפקיד התנועה הציונית במהלך משפטו של עדס היה גלוי בחלק הזה מן הרומן: "חזקאל דודי, שסיפר לי גם הוא על הימים ההם, אמר שמשפטו של עדס מזכיר לו את משפטי העלילה הגדולים של יהודים, כמו משפט דרייפוס, הקצין היהודי המתבולל בצרפת, זה המשפט שהניע את הרצל לכתוב את "מדינת היהודים" ולייסד את התנועה הציונית. ציוני שרוף הוא דודי חזקאל, והוא בקי בתולדות הציונות. בלילה שלאחר מותו של עדס כתב את המאמר "וידויו של חבל תלייה", זה שבגללו סגרו את העיתון שלו "משפטו של עדס" כתב שם "הוא משפטם של כל היהודים, ואם תלו את עדס, מה ימנע אותם מלתלות כל יהודי אחר".²⁴

למרות כל המאורעות האלה, ולמרות כל הרדיפות והפרהוד, רצה חלק מהיהודים להשאר בעיראק, ולא כל יהודי עיראק רצו לעלות לישראל. חלק מהם סבר שעיראק היא ארץ מולדתו, וגם האמין שגורל היהודים הוא להתגורר בגולה. זאת היתה השקפתו של מפריח היונים, אבו אדואר, שאומר: "שמעו

יהודים, אין תקנה ליהודים אלא הגולה לא לחינם חרבו בית ראשון ובית שני. הגלות גזורה לפי מידותינו, תפורה עלינו, שאם לא כן היה אללה הגדול מחזיר אותנו מזמן לארצנו. למה חיכה אלפיים שנה? הציונים כופרים, עובדי אלילים, משטים בנו. התנועה מסוכנת, ישראל אינה מולדת, היא ארצו של אללה, ארץ של דמיון וחלומות. היזהרו יהודים, היזהרו מעונשו של אללה, ויותר מזה מעונשם של עושי גורו"²⁰.

אבל יהודי עיראק ברובם תמכו בציונות, והאמינו שהניצחון הוא לה, כפי שכתב אלי עמיר: "כי בסופו של דבר, על אף כל הספקות אי יודע שהציונות צדקה. שהציונות ניצחה. לא אנחנו חוללנו אותה במתכונתה היום, אבל ידענו לעלות בכוח כיסופינו לציון על כנפי היונה, ולשוב אל ארצנו כיונים אל ארובותיהן, כדברי הנביא. בחרנו בדרך הנכונה. זקפנו את קומתם של היהודים. הגויים מכבדים אותנו, רואים אותנו ראייה אחרת. והעיקר- אנחנו עצמנו רואים את עצמנו ראייה אחרת. לפעמים אני מדמה לי אותנו, מנהיגי הציונים, למפריחי יונים, כמו אבו אדואר, נדמה לי שאנחנו עומדים ושורקים שריקה אדירה אל הרוח, והלהקה שלנו גדלה והולכת וסופחת יהודים עוד ועוד. הלוא תחילה היינו אנחנו הציונים מתי מעט, להקה קטנה, ועכשיו היינו לחיל גדול מאוד מאוד. ככה אנחנו מעלים את היונה מארץ אשור אל אדמת ישראל, כדברי הנביא. הלוא הציונות היא המשיח של החיים, ומוטב לטוס אל ארץ אבותינו במטוסים עכשיו, ולא להמתין למשיח של המתים ולגלגול מחילות."²¹ אבל לא זה הוא מה שהאמינו בו כל היהודים, חלק מיהודים האמינו שטרם הגיע הזמן לעליה בגלל שיראל תהיה ארץ היהודים רק כשיבוא המשיח, כפי שעולה מן הדו-שיח בין אביו ואמו של כאבי: "ואת, אשה, מאמינה באלוהים, בחזקאל אל-נאבי, בתנ"ך, בתפילות- למה לא תבואי לארץ הקודש?"

"ארץ הקודש היא חלום לימות המשיח"²².

וחלק מיהודי עיראק הרגישו שאין עתיד לציונות ואין עתיד לישראל, המדינה הקטנה והחלשה בעת ההיא, כפי שעולה מן הויכוח בין אבו כאבי לעמארי הגדול: "ולך נדמה שבישראל בטוח יותר? ראית את הכותרת ב'ל-זמאן'²³ לפני כמה שבועות? ישראל חוגגת שנה ליסודה, האם תחגוג שנה שנייה?"

"אנשאללה עד נצח נצחים"

"מי בא לשם? יהודי אמריקה? בריטניה הגדולה? צרפת? רק פליטים, כל מני נזקקים מושלכים מארצותיהם. פליטי היטלר מאירופה, העניים של המאגרב, הדלפונים של תימן, המסכנים של בגדאד,

בנות שאין לאבותיהן נדוניה בשבילן, אנשים שאין להם מה להפסיד, שנכשלו פה וייכשלו גם שם... הרי הם הכריזו ג'האד על ישראל. אתם חירשים, אם עיוורים? אתם לא יודעים כמה דורות נמשכת נקמת הדם אצלם? הם יילחמו ויילחמו עד שיחסלו את ישראל. חזקאל לא מבין שאין עתיד למדינה קטנה מוקפת מיליוני אויבים שרוצים להשליך אותה אל הים"⁹. כזאת היתה השקפתו של עמארי הגדול שהיה עשיר ומקורב לשלטון, והסתייג מן הציונים ומן הקומוניסטיים שבבני עמו, שרצה לעזור להם בימי צרתם, והעדיף להיות מקורב לשלטון בלי סכנה. זאת לא היתה רק השקפתו של עמארי הגדול אלא גם של אבו אדואר שלא תמך בציונות, כמו שעולה מן הדו-שיח שבין אבא של כאבי לבין מפריח היונים אבו-אדואר: "ואתה חושב שישראל בטוחה יותר מבגדאד? בכל יום עלולה לפרוץ שם מלחמה."

"אפשר לחיות שם מתוך כבוד עצמי. הצבא שלנו, הממשלה שלנו, המדינה שלנו, אמר אבא.

"ואתה חושב שישכחו את פלסטין? את אל-קדס, את אל-חרם אל-שריף, האבן הקדושה? אלף שלוש מאות שנה הם מבכים את מותו של חסין..."

"אתה לא מאמין בנצחון הציונות? שאל אבא.

"איזו ציונות? כל ההיסטוריה שלנו היא תשעה באב" אמר אבו אדואר"¹⁰.

המשטרה העיראקית היתה חלק מהבעיה ולא חלק מהפתרון היא הפריעה ליהודים כל הזמן והאשימה אותם שיש להם קשר לציונות ונשק בבתיהם, כשעולה מן הסיפור על הפן שב השוטרים והחיילים תפסו את חזקאל: "גררו שלושת החיילים את חזקאל במסדרון כאילו היה שק של אורז, והשליכו אותו סמוך לבור הביוב שבחצר. "שמור עליו" הורה קצין מתנוצץ בכפתורי זהב ובעיטורים של צבא עיראק לאחד החיילים. ושאל: "איפה אביך?"

"חולה... למעלה... " גימגמתי.

"יאללה, זוזי, בן זונה," נהם עלי החייל... הקצין הסתכל באבא השוכב מכוסה עד סנטרו. "אתם מעייפיים אותנו, יהודים. כל הלילות אנחנו מתעסקים בכם. איפה הנשק?" שאל ועיניו על אבא. אבא לא זע, כאילו קפא על משכבו"¹¹.

חלק גדול מיהודי עיראק עלו אחרי הפרהוד בבריחה, אבל חלק מהם נשאר והיו כמו תועים אשר אינם יודעים למה נשאר. אביו של גיבור הרומן היה מהחלק השני שנשאר בבגדאד, אולי בגלל אשתו והילדים, או בגלל משהו אחר: "ודווקא הוא נשאר. אולי לא אזר עוז לקום ולעשות מעשה. אולי יש בה בבגדאד דבר שקושר אותו אל העיר הזאת כמו בחבל טבור, משהו שאין בכוחו לעקרו מלבו, עד שהוא רוצה ואינו רוצה. אין הוא יודע להסביר את עצמו לעצמו".³² בגלל שיהודי עיראק חשבו שעיראק היא המדינה שלהם, שכן הם חיו בה יותר מאלפיים שנה, לא היה קל להם לשכוח את העבר שלהם וללכת ממנה. אבל אחרי פרעות 1941 חשו היהודים שיש הבדל בינם לבין המוסלמים, כך המחיש האב לאם את הדברים באמצעות ספור הנחש והילד: "אמר לו האיש בני מת, ואני בודד, שב עמי בבית. אמר הנחש לא, אדוני, כל אימת שתראה אותי תזכור את בנך, וכל אימת שאראה אני אותך אזכור את זנבי. ככה אנחנו והמוסלמים- כשנראה אותם ניזכר בפרהוד שהיה פה, וכשיראו הם אותנו ייזכרו בתבוסה שהיתה שם".³³

הסופר אלי עמיר מתאר לנו את שיא האכזבה שחוו יהודי עיראק מהקשר בינם לבין המוסלמים בפי אחת מדמויות הרומן "סלים אפנדי" או "רחמים" המורה בבית ספר היהודי פרנק עיני אחרי הריב שהיה בינו לבין השיח' גאסם כשגלה שהוא יהודי. הסופר טוען שהקנאה בין שני הצדדים היא על רקע דתי ולא פוליטי: "הלילה הזה, מן היפים שבלילותיו, היה יכול להיות האחרון שבהם. והכל מפני שהוא יהודי. לא שייך. ספינה בלי נהר. כתם לידה לא נמחה היא יהדות זו. לעולם יזכירו לו שאין הוא משלהם. כולם. השיח'ים הנבערים מדעת. ההמון המוסתי, וחבריו הקומוניסטים. כן, גם הם. מישהו ידאג שלא ישכח לעולם את דתו, שירש אותה כמו את צבע עיניו. בגללה הוא עלול למצוא את מותו".³⁴ ואכן היתה קנאה על רקע דתי, אבל הרקע הפוליטי היה הבולט והחשוב יותר, וזה עולה מיחסן של המפלגות העיראקיות לחברים היהודים, כמו המפלגה הקומוניסטית והמפלגה הלאומית הדמוקרטית. הדברים מופיעים בפיו של המורה סלים אפנדי האומר: "... אל-חזב אל-וטני אל-דימוקרטי, המפלגה הלאומית הדמוקרטית, ששאפה להנהיג דמוקרטיה ולשחרר את עיראק מהשפעת האנגלים. לאחר פעילות מאומצת החל לעלות בסולם המפלגה, וכשעמד לתפוס עמדה חשובה התברר לו לתדהמתו שמנהיגיה ואנשיה שונאים יהודים לא פחות משהם שונאים אנגלים. כבר ידע את נזקן של דתות וכיתות לאנושות. שהן מרבות סכסוכים בין עמים ובני-אדם, ואף-על-פי-כן, ואולי משום כך דווקא, לא תפס מוחו איך זה שהם יכולים לכוון את שנאתם לקהילה שלמה, לאומה, אם אפשר לקרוא ליהודים אומה".³⁵ היהודים התאכזבו מהמפלגות שהיו פועלות בסביבה הפוליטית העיראקית, וכך מתוארת האכזבה מהמפלגה הקומוניסטית העיראקית בפי סלים אפנדי

חבר המפלגה: "עכשיו נראה לו שלא נשארו אוהדים למפלגה בקרב הנוער היהודי. הייתכן שיצאה הוראה שלא לקבל אותם? הוא נזכר בסעד אל-דין שנעצר עם חברתו מרים כהן. היא ילדה לו בן בכלא והוא סירב להכיר באבהותו עד שתתאסלם. היא סירבה והבריחה אגרת נרגשת לראשי המפלגה: "לימדתם אותי שאין דת, אין אלוהים, אם אקרא את השהאדה ואתאסלם אהיה כיורקת בפרצופכם. בכל מה שהטפתם לי. לא בחרתי ביהדותי. נולדתי יהודייה, אבות אבותי היו יהודים. אתם שופטים אותי על פשע שפשע אברהם אבינו? דנים אותי על חטא שקדם להופעתו של הנביא מחמד? מדוע אתם מבקשים שאבחר באסלאם? כל זמן שאני קומוניסטית לא אוכל לעשות זאת." אחרי מכתבה של מרים התלחשו מפה לאוזן שאולי לא צריך יהודים במפלגה הקומוניסטית.³⁶ אפילו סלים אפנדי, שהשתייך לכמה מפלגות, והיה קומוניסט הכרוך אחרי מוסקבה ופראג, ולא האמין בדת, בסופו של דבר עלה לישראל ושם היה לקומוניסט גדול. הסופר סבור אפוא שפתרון כל בעיות היהודים לא ימצא בארצות הגולה. הוא ימצא רק בישראל.

אהבת עיראק היתה גדולה בלב רוב יהודיה, החכם של הקהילה היהודית, החכם באשי, תמך תמיד בהשתייכות היהודים לעיראק: "היהודים הם עיראקים תחילה ורק אחר-כך יהודים"³⁷

גם עמארי הגדול האמין שהעתיד הוא בעיראק לא בישראל, כפי שעולה משיחתו עם אבו כאבי שביקש ממנו להוציא את אחיו חזקאל מן הכלא אחרי שהאשימו אותו בהשתייכות לתנועה הציונית ובהברחת נשק: "המלך פיצל הראשון, אבי האומה, אמר שכולנו שמיים, אין הבדל בין מוסלמי ובין יהודי, היהודים הם הרוח החיה בקרב תושבי עיראק. ומה לנו יותר מזה? שר האוצר והנפט הראשון היה מבני עמנו, שופטים עליונים, חברי בית-הנבחרים, סנטורים מנהלים כלליים, סוחרים, אמנים, סופרים, מוסיקאים"³⁸

כאבי גיבור הרומן אהב את ארץ מולדתו וביקש להשתתף בעתידה אבל לא היה יכול, ועל כן היה התאונן על המצב וטען שהוא חלק ממנה, כאבי היה מחפש את הזהות שלו: האם הוא עיראקי או ישראלי? האם הוא שייך לעיר מולדתו, בגדאד, או הוא שייך למדינה החדשה, היא ישראל? הוא לא מצא את התשובה. ולא מצא מה לכתוב על המולדת לבקשת המורה שלו: "מעולם לא אספתי חומר רב כל כך למאמר. כבר קראתי וסימנתי ורשמתי מובאות, אבל צירי הכתיבה לא באו. על איזו מולדת אכתוב? על הרחוקה, שאבא אומר שהיא מולדת הקבע, או על הקרובה, הארעית לדבריו. איזו משתיהן שלי, זו שלא הייתי בה

מעולם, או זו שגדלתי בה ואני מכיר כל סמטה בה? זו שאסמאעיל אומר שהיא לא שלי והוא רוצה לגרש אותי ממנה, או זו שאבו אדואר אומר ששלנו היא ואסור לעזוב אותה? ומי הוא בן המולדת, אסמאעיל, אני, או גם הוא וגם אני, כדברי סלים אפנדי? עלי לדבר שוב עם אבא. יש שנדמה לי שעדיין לא הצלחתי לעמוד על טיבו של החלום הזה על המולדת ההיא. הייתכן שיהיו שתי מולדות לאדם אחד, גשמית ורוחנית, כדברי חיוי? ומה היא מולדת ואהבת המולדת, לעזאזל? בני אדם אדמה, פרחים, נהרות, ריחות, ריחותיה של עיראק שלי, לפעמים נדמה שהם אופפים ומחברים כמו רחם, מעירים תשוקה להתמכר להם בלי מחשבות, בלי התנגדות, להיטמע, להילבע, לאהוב אותם בפשטות, בלי סיבוכים מיותרים. אכן נקל לכאורה לפלאח הפשוט והנבער, שנולד על אדמה ומים, והוא חורש וזורע, נקל לו לדעת מהי מולדת, הוא עצמו המולדת, עץ נטוע על אדמתו. סבא הגדול טבע את רגליו בטיט החידקל, זרע אורז ודגנים, קצר חיטה ושעורה. אמנם ביקר בארץ ישראל, נשק לעפרה, השתטח על קברי האבות, נשק לאבני הכותל, קנה אדמות, אבל חזר הנה. אינני יודע מה אכתוב"³⁹

אבל אהבת עיראק נתקלה בבעיות רבות ולפעמים בעיות חזקות. אולי הפוליטיקה, הדת וההשתייכות לציונות וגם הקמת מדינת ישראל התנגשו את אהבת המולדת. המלחמה בפלסטין היתה אבן פינה ביחס מוסלמי עיראק ליהודים.

אסמאעיל זה לא תמיד היה ככה. הוא היה שכנו של כאבי וחברו הטוב, על כן הופתע כאבי מיחסו החדש של אסמאעיל נגד היהודים אמר כאבי: "לפני ימים רבים היו הדברים, לפני הפרהוד, לפני הציונות, לפני מדינת ישראל, קודם שהשתגעו היהודים, קודם שהשתגעו המוסלמים, קודם שעזבו היהודים ארצות שכונותיהם, בימים שהיהודים והמוסלמים היו יחד בשכנות טובה. פה נולדתי... ידעתי שאסמאעיל ואני בנים בכורים אנחנו לשני הזוגות. נולדנו לעת חג הסוכות, אני בשמיני עצרת והוא יומים לפני. ח'ירריה (אמא של אסמאעיל) ואמא היניקו את שנינו"⁴⁰

הסכסוך המשיך והסופר מתאר לנו מה קרה כשאבו כאבי ובנו ואבו יוסף הלכו לביקור בבית הקברות היהודי: "פתאום התפרץ ונכנס איש בעל פנים מרובעות וכפייה לראשו: "יהודים ארורים" צעק "בוא נסתלק" אמר אבא לאבו יוסף.

"בגלל משוגע אחד?" ואבו יוסף קם על רגליו לפני המוסלמי המצעק, אחז בצווארו, ונגח בו בראשו. המוסלמי התנווד על עומדו, התאושש, שלף פגיון נוצץ מאבנטו וצעק: "אללה אכבר, כופרים בני כלבים, נשחט את כלכם!"⁴¹

בקטע הבא הגיבור שואל את עצמו למה הסכסוך הזה ביננו ובין והמוסלמים בני המולדת שלנו: "איך זה בעצם החלה האיבה הזאת, ומה הטעם במלחמה הזאת. באמת הם חוששים מאתנו, מיעוט מבוטל שכמונו בתוכם? במה אנחנו שונים מהם? אנחנו נראים כמוהם, נימולים כמוהם, מדברים ערבית כמוהם, שרים את שיריהם, רוקדים את ריקודיהם- למה זה עדיין לא קיבלו אותנו, למה זה הם נועצים בנו עיניים מאיימות, הולכים אחרינו כצל בכל מקום, למה זה יש להם צורך לראות בנו זרים, שונים, בני חסות, ולראות בעצמם אדונים, מלכי הארץ."⁴²

מצד אחר הדתות בעיראק חיו בשלום ואהבה אחת ע השניה כל הזמן, ובני כל דת כיבדו את שאר הדתיות: "החכם באשי בא" חיו הלך שני צעדים אחריו כתלמיד אחר רבו. רבים עטו על כף ימינו הפשוטה לו דרך קבע ונשקו לה... גם נוצרים ומוסלמים קמו לכבוד האיש הקדוש. בצומת הסמוך לבית-הכנסת "חכם יחזקאל" נעמד החכם והסתכל במסגד שלימינו ובכנסייה שאינה רחוקה משם. יש שהמואזן קורא על שבועת אמוניו אללה אכבר, אללה אכבר בחלל העולם, ובאותה שעה החזן והקהל מזמרים בחווה מה טבו אהליך יעקב משכנתך ישראל, ופעמוני הכנסייה מצלצלים"⁴³

בקטע הבא מתאר הסופר אלי עמיר בצדק את מצב היהודים בעיראק ומסביר למה קרה להם מה שקרה. הוא מתאר את ההשתייכות החזקה של היהודים לבגדאד, בדו-שיח בין כאבי וחיוי הזקן: "חיוי אחרי כל זה, מה אתה עושה בבגדאד?"

"שאלה טובה שאלת, בגדאד שלנו היא כמו שהיא שלהם... ואני טוב לי המקום הזה יותר מכל מקום שבועולם, עד שיכשר הדור ויבוא משיח צדקנו ותבוא שעת גאולותינו בציון ארץ קודשנו... קודם שהיתה הציונות, ובייחוד עד מלחמת העולם, קודם שבא הנה המופתי של פלסטין... ראינו את עצמנו בטוחים. המלך פיצל, אללה ירחמו, והפאשה"⁴⁴ שהכרתי אותו עוד בימי התורכים, גיסו של הפאשה, ג'עפר אל-עסכרי"⁴⁵ ואחרים, יחסם ליהודים היה טוב... פיצל מת, ובא ראזי המלך תחתיו, והחלו הצרות. ועכשיו שיש ליהודים מדינה, וצבא ודגל ונשק וההמנון ופה, בבגדאד עצמה, יש תנועה וארגון, וצעירים שיודעים להגן על עמם, מה הפלא שהם משתגעים?"⁴⁶ חיוי הזקן, היה אפוא קשור לבגדאד מסיבות אישיות. הוא

נולד בה, וגדל בה, והתחתן בה, ואף איבד בה את אשתו הצעירה. למרות אמנותו בישראל ובמשיח, הוא מחכה למות בארץ שבה נולד.

ראש הקהילה היהודית, החכם באשי, היה מתאונן על התנהגות היהודים בבגדאד והרגיש שסכנה גדולה מצפה להם מטעם הממשלה ומהאנשים אם ימשיכו ככה. הוא רצה להצדיק את מצבו המקורב לשלטונות בעיראק על כן אמר: "מי החידקל היו מאדימים מדם יהודים לולא הצהרתי על נאמנותי לכתרי, להילחם במוסלמים הם רוצים? יצאו וילחמו, הגיבורים. וכי אין הם מבינים שנשארנו בחיים דווקא מפני שהיינו חלשים ולא נלחמנו בהם? וכי אין הם יודעים שהחזקים שנלחמו בהם נכחדו?... וכי איך הייתי יכול לבקש על עמי, לבטל גזרות, לולא הזדהיתי עם השלטון? אותי הם באים ללמד אהבת ציון? אותי, שאלפיים שנה אני מחכה לך, שעניי כלות לראות את האתון הלבנה? ולפי שעה מה אני רואה? חמורים בני חמורים. מאשימים אותי שבשנת 1936 גינתי את הציונות... אבל הלוא הימים היו ימי המרד של הארור הזה, בכר צדקי. הנאצים, ימח שמם וזכרם, כבר היו בשלטון... וכי הייתי צריך להיות פתי ולתמוך בציונות בגלוי? ואילו שחטו אותנו עוד בימים ההם, בזמן שהיה אבו נאג'י חלש, מי היה מצילנו מידם?... גם יונס סבעאוי מכין לנו מחנה, שר הפנים מכין לנו מחנה כמין גטוי, להקל על המוסלמים את ביצועה של כל מזימה שהם חורשים עלינו. פרצתי בבכי, ועוד הדמעות על פני קמתי והלכתי היישר אל העוצר עבד אל-אילאה."⁴⁷ אלי עמיר רוצה לומר כאן שהנה זהו סוף השלטון הדתי על יהודי עיראק והוא מוחלף בשלטון הציוני. הנשים ברומן מתלוננות על אוזלת יד החכם באשי נוכח הפרעות בבני קהילתו. כבודו של החכם באשי אבד כשאחת הנשים מפילה את כיסוי הראש שלה על הארץ. המנהיגות הרבנית קצרה ידה מלהתמודד עם השינויים המהפכניים המתחוללים נגד עיניה. לפי תאורו של אלי עמיר זהו הרגע שבו הציונות כובשת את לבם של יהודי עיראק, ואת בכורת ההנהגה הקהילתית ומובילה אף את היהודים המסורתיים אל המסגרת היהודית החדשה במדינת ישראל.⁴⁸

התחלת הסוף של הקהילה היהודית העתיקה בעולם, הקהילה היהודית בעיראק באה על ידי תאופיק אל-סויד, ⁴⁹ שחוקק את חוק ההגירה של היהודים מעיראק. אלי עמיר דן בנושא במובאה הבאה: "ובערב אחד הקדים אבא לשוב הביתה בידיים מלאות, וכל כולו כאיש אחר... חיבק ונישק את אמא, וזימר וחולל בחצר מחול מצחיק בפני עצמו, שאינו דומה לא לריקוד מזרחי ולא לכל ריקוד אחר.

"מה השמחה, אבו כאבי," קראה אמא בגיל...

"תאופיק אל-סוידי השתגע"

"שקט, ככה מדברים על ראש הממשלה?" גערה בו.

"והיא אללה, כולם השתגעו. הוא והפאשה, צאלח ג'בר¹ והוזירים, הפרלמנט והסנט, כולם, כולם" קרא וקיפץ כילד קטן... "הם חוקקו חוק שלפיו כל יהודי רשוי לצאת מעיראק אם יוותר על אזרחותו. הודיעו על זה ברדיו. בקרוב מתחילה ההרשמה"¹

הממשלה חוקקה במפתיע חוק שהתיר את יציאת בני הקהילה היהודית מעיראק. והיהודים שנרשמו לצאת איבדו את אזרחותם העיראקית. נחוק קבע שהיהודים יוכלו לצאת מעיראק במשך שנה אחת, כלומר בין מרס שנת 1950 ל-1951. לאחר-מכן, רכושם של הנרשמים הוקפא, הם פוטרו מעבודתם במוסדות ציבור, והחלה בעיראק תסיסה אנטי-יהודית.²

מדוע חוקקה ממשלת עיראק את החוק הזה? חלק מההיסטוריים טוענים שהיא נאנסה לחוקק אותו, בגלל שהאנגליים רצו זאת. אחרים טוענים שלא היה לה הכוח לעמוד מול הציונים בעיראק שרבו בימים ההם, והיא לא הצליחה להשתלט על זרם הבורחים.

יהודי עיראק שוויתרו על אזרחותם חשו כעס גדול, בגלל שהם נאלצו לעזוב את המורשת שלהם ואת החיים שלהם, כאבי מתאר את ההרגשה זאת כך: "שאלות והיסוסים היו תלויים בלי מענה והכעה לפני הצעד שאין לשוב ממנו. הלוא ההרשמה כרוכה גם בויתור על האזרחות, במסירת תעודת הזהות, שלא על מנת לקבלה עוד. מסרת את תעודתך וחדלת להיות עיראקי. ככה. בן רגע. אחרי שבעים דורות. השתררה שתיקה של מבוכה. הסתכלתי במנורות הזכרון הדולקות על הקירות, שחוקקים עליהן באותיות של זהב שמות המתים. סבא הגדול, ואבותיו, אבות אבותיו, כל הבקעה המלאה עצמות של גולת בבלי, קהל גדול מאוד, כולם שרויים עמנו פה. מה הם אומרים לנו? ללכת או לא ללכת? צמרמורת עברה בגבי לשמע השתיקה."³

אבל לא היתה ברירה. העליה היתה לגורלם. כך דיברו ביניהם הפאשה נורי סעיד ועמארי הגדול, אחד: "אני בטוח שלולא חוק הוויתור, לא רבים היוצאים"

"אתה טועה, אבו ג'ורג'. שמונים אלף מתוך מאה ושלושים אלף כבר ויתרו על אזרחותם למען ישראל, וההרשמה מתגברת, מוסרים לי"

"אם מפטרים יהודים מן העבודה, אם זורקים אותם מן האוניברסיטאות, אם הבולשת רודפת אותם בלילות, אם מוסיפים לעצור יהודים בלי הבחנה, אם מפיצים עליהם דברי שטנה- מה אתה רוצה שיעשו?"⁶ הממשלה העיראקית לא הסתפקה בחוק הוויתור הזה אלא היא גם חוקקה חוק להחרמת הכסף והרכוש של יהודי עיראק שוויתרו על אזרחותם.

חלק מהיהודים לא המתין, כמובן להרשמה ולעליה החוקית. הוא עלה לישראל בחשאי וזה מה שעשתה אמירה, בתו של מפריח היונים, אבו אדואר, שהחליטה לעלות לישראל וסירבה להגר לאמריקה ללמוד הנדסה שם כפי שקווה אביה, שאסר עליה לעלות לארץ: "אני כן נוסעת לישראל ואתה לא תאמר לי מה לעשות"

נשמע קול חבטה, וקולו של אבו אדואר השמיע דבר לא ברור. "תכה אותי, תכה כמו שאתה מכה את אמא. אבל תצטרך לקשור אותי בשרשרת במרתף, כי אני נוסעת לישראל ומצפצפת על הארץ המסריחה הזאת. ועל כל מה שנשאר בה... אזרחים סוג בי"ת אנחנו" זעקה אמירה.⁷ אמירה היא דוגמה לאשה משוחררת בעולם לא משוחרר, החי לפי המסורת והדת. היא עזבה את עיראק, עלתה לבדה לישראל וחיה בקיבוץ.

לא אמירה בלבד הרגישה שהיא אזרחית סוג בי"ת. חלק גדול מיהודי עיראק הרגישו אותה הרגשה עצמה. זאת היתה דעתו של חזקאל, שכתב לאחיו אבו כאבי מכתב מהכלא: "אחר-כך כשסיימתי את בית-הספר התיכון, באה פרשת הסירוב לקבל אותי לבית הספר לרפואה, ומי כמוך יודע כמה סבל גרמה לי. אתה, אחי, ניסית לנחם אותי שכך הם נוהגים גם בנוצרים, בארמנים, אבל אני לא מצאתי בזה כל נחמה. הבנתי שאנחנו אזרחים ממדרגה שנייה. גולים בארץ שבה נולדנו, לא שייכים, וכך נישאר לעולם."⁸

בסופו של דבר אמירה ברחה לישראל, אבל רוב היהודים עלו לישראל בדרך חוקית, משדה התעופה בבגדאד, אלי עמיר מתאר את העולים במטוס הראשון במילים: "מסעודה העגונה, וסחייק הסנדלר אבי התאומים, היו הראשונים שעלו אל המטוס הראשון שהמריא לישראל, ב-10 במאי 1950. אבו צאלח אלח'באז רקד סביבם ושר להם "ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי" גם אבא לא ידע את

נפשו מרוב שמחה, וביקש שאלך אל הכלא לשמח גם את האסיר בבשורת ההמראה. "ניצחנו, ניצחנו", לחש כשסיפרתי לו, ודמעה נצצה בעיניו. הוא שאל על הלכי הרוח ברובע היהודי, כמה נרשמו לעלייה עד עכשיו, ואם קצב הנרשמים גובר, והורה לומר לאבו צאלח לנצל את השעה ההיסטורית ולפעול מהר ובנחרצות לפי תכנית "אם אשכחך ירושלים"⁶⁷.

אבל העלייה לא עברה בשלום. פצצות נזרקו על בתי כנסת בבגדאד והיו מתים ופצועים. היהודים שאלו מי עשה את הדבר הרע הזה ולמה? גם אלי עמיר שואל אותן שאלות: "בבית קפה עלי, נורי אחי וחיבק אותי בשמחה. כששאלתי אותו מה השמחה סיפר לי שזרקו פצצות על בית-הכנסת. ואמא ואבא נבהלו מאוד, וחששו שמא אני שם ואולי קרה לי משהו...

"מי זרק את הפצצות?" שאלתי איש אחד.

"מוסלמים, יקצר אללה את ימיהם."

"אתה תמים," אמר יהודי מזוקן חבוש סידארה. "אנשי התנועה זרקו את הפצצות." ידיו רועדות.

יהודים ימיתו יהודים?"

"ולמה יזרקו המוסלמים פצצות? הרי כל היהודים עוזבים"

"דווקא כדי להוסיף להרוג יהודים כל זמן שיש יהודים- על מי יוציאו את כל החרא שלהם כשלא יהיו יהודים?"

"יש נפגעים?" שאלתי

"הרבה. מישהו מת."⁶⁸ ואלי עמיר ממשיך וכותב שעוד שנים רבות יתווכחו היהודים ביניהם בלהט מי זרק את הפצצות?

אבל הממשלה העיראקית האשימה את הציונים במאורעות אלה, כמו שכתב אלי עמיר: "הלם הכה את הקהילה. אבו צאלח אל-ח'באז האופה נתלה בכיכר ההגנה. יום אחר לפני כן פשטה המשטרה במפתיע על השכונה וסגרה אותה מכל עבריה. כוח של שוטרים ניגש היישר אל המאפייה ופרץ את המרתפים שמתחת למרתף המטווחים. בעלי חנויות ועוברי אורח עמדו נדהמים למראה כלי הנשק שהועלו משם אל המשאית

העומדת בפתח המאפייה... ובו בלילה הובא אבו צאלח למשפט מהיר, והואשם באגירת נשק לצורכי פעולות טרור ופרובוקציה, ובהטלת פצצות על אחיו היהודים בבית-הכנסת מסעודה שם טוב. השופט הלך בדרכו של הקולונל אל-נעסאנה, ששפט את שפיק עדס והסתפק בעדותו של המלשין. בחצות הלילה נלקח אבו צאלח לחדר הנידונים למוות, ולפנות בוקר נתלה בכיכר ההגנה.⁹ אנשי הציונות קלטו את הדי השואה והקמת מדינת ישראל ופעלו להגן על עצמם ולהשתדל לעלות לארץ בגלל שהם האמינו שאין יותר תקווה ליהודים בחוץ לארץ.

אלי עמיר מתאר גם את שעת התליה של הציוני אבו צאלח: "כל אותה הלילה לא עצמתי עין, לפנות בוקר, קודם האר השחר, נכנסה כיתה המכודנים שוב, וכעבור זמן מה הובל אבו צאלח שוב בדרכך לצאת, ואנחנו שומעים שוב את זמרתו מבעד לצעקות המזאה הראשונות של האסירים, ואני מביט ורואה אותו מתקרב לאטו, ידיו ורגליו בשלשלאות, והנה אני מכיר את השיר: ארבו צאלח שר את "התקווה" בהליכה. הרבה שמענו על שירת "התקווה" בפיהם של עולי הגרדום, הגיבורים המופלאים בארץ-ישראל ובמצרים, ובפיהם של הרוגי התנועה אצלנו בעיראק: אנואר אפרים דיבה, ברוך ציון שלמה, יוסף חי בן דוד עובדיה, ציון עבוי, דניאל דיסצ'י. אבל אינה דומה שמיעה לראיה... ומכל התאים נשמעים פתאום קולות כל האסירים הציונים, ואני בתוכם, כולנו עומדים דום ושרים אתו את "התקווה"!"¹⁰.

רוב יהודי עיראק שעלו לישראל בהתחלת שנות החמישים של המאה העשרים נתקלו בבעיות רבות וגדולות, וחלק מהם התחרט שעלה. הסופר אלי עמיר תאר לנו את מצבם של העולים החדשים במחנות המעבר ובמעברות, ואת מצבו הרע של אבו כאבי, גיבור הרומן מפריח היונים: "יום-יום הוא חוזר אל עירו בגדאד. משום מה זכר עכשיו את טעם החסה השמנונית בחורף, את ריח הלימון המתוק, את התמרים הנמסים בפה. וקול הקטיפה של סלימה פאשה כמו מלטש את הזכרונות, עד שהם ממורקים לגבישים שקופים. משום מה עולה על דעתו ח'יריה אם אסמאעיל ושכונת אל-מעזם. שלוות הימים ההם. אחוות שתי המשפחות. קולות המשתה לעת חג הסוכות, כשנולדו כאבי ואסמאעיל, הכל מת.

אין עוד אלא בלואי זכרון. ולמה זה הלב נמשך לשוב לשם. אכן בית אין פה, פרנסה אין, יחוס אין, שדות אורז אין, דבר לא מסתדר. אלה, בשביל מה ויתר על הכל. אוי בגדאד, בגדאד. מאז הפרהוד רצה להימלט ממנה, לעקור אותה מלבו, לגרש אותה מעיניו וממחשבותיו ומחלומותיו. והיא זונה ארורה. זונת בבל, הזונה הגדולה מכולן, רודפות אחריו לכל מקום, מייסרת אותו בחלום ובהקיץ, נוקמת בו על

עזיבתה כמו אשה קנאית. מי זה אמר לו פעם אחת שמולדת אינה פונדק דרכים שאפשר להחליפו, ולא שן חולה שאפשר לעקור? אי אפשר לעקור מהלב אדמה ונהר, דקל ובית-קברות." ¹¹ הרומן מסתיים בארץ ישראל, לאחר שמשפחת כאבי ושאר יהודי עיראק עולים אליה. הסיום הוא סיום פתוח, הכולל את סוף חיי הגולה, והתחלה של חיים חדשים שיש בהם גם אכזבה וגם תקווה.

סיכום:

1. אלי עמיר מתאר ברומן מפריח היונים, את חיי יהודי עיראק בשנות הארבעים של המאה העשרים, על רקע התרבות הערבית ועל רקע המשטר הפוליטי העיראקי. ברומן מפריח היונים יוכל הקורא לוותר על ספרי ההיסטוריה, כי קריאה ברומן הזה מלמדת את ההיסטוריה הפוליטית של יהודי עיראק במשך תקופת הממלכה העיראקית, ומצביעה על סוגי החיים החברתיים, הדתיים והכלכליים שלהם באותה התקופה.
2. הדמויות שיצר אלי עמיר בספרו, הגיבורים, הגברים והנשים חיו בשני עולמות, עיראק וישראל, גולה וארץ האבות, מוסלמים ויהודים, אוהבים ואויבים. עלה בידו לתאר לנו את עולמם הפנימי של הדמויות. לכל דמות היתה פילוסופיית חיים משלה ודרך עצמאית להתמודד עם שאלות משפחתיות ולאומיות. דמויות הנשים מתארות חיים חדשים ומרד במסורת, והן מחפשות את עצמן בעולם זר אבל חדש שיש בו המון אתגרים.
3. מפריח היונים כתוב בסגנון חיוני ושוטף מבחינה לשונית. כמה פעמים משלב אלי עמיר בכתיבתו ביטויים מן השפה הערבית תוך תרגומם לשפה העברית. אלה מעניקים לדיאלוגים חיוניות ציורית ואמינות מבחינה האותנטיות של הנוף החברתי שברומן. וגם תיאורי ההווי, למרות שהם קצרים, הם חיוניים ואינטנסיביים מאוד.
4. אלי עמיר מדגיש על הזהות החברתית של יהודי עיראק, כשהיו בכגדאד וגם כשעלו ארצה. הוא לא מתאר את בעיות הקליטה שלהם ואת הרגישות של העולים בצעדים הראשונים שעשו בעולם זר אבל אהוב, מתוך היבט היסטורי ואובייקטיבי רחב.
5. גיבור הרומן "כאבי" מהווה דוגמה לצעירים יהודיים בגולת עיראק. הוא מוטרד בשאלת זהותו. השאלה שהוא שואל את עצמו היא מי הוא, ומה מקומו בארץ הולדתו, שגרשה אותו וסרבה

לקלוט אותו. הוא נולד בבגדאד, גדל באותו עיר, שיחק עם הילדים היהודים והמוסלמיים ולכאורה היה אחד מהם. אלא שרק לכאורה. כאבי מציג לפנינו את הדילמה של נער יהודי בגולה. החיים של כאבי מגשרים על שתי תקופות ושתי השתייכויות: הם מתארים שנים של ושווה, שבהן נדמה ליהודים כי נטמעו בארץ שבה נולדו, מול שנים של פרעות, המבהירות להם שוב ושוב כי הם יסוד זר ואזרחים מסוג ב"ת. בסופו של דבר כאבי ובני דורו מצאו את זהותם בישראל.

6. המבקרים טענו שאלי עמיר כתב רומן תקופתישבו יש מפגש מעניין של ספרות והיסטוריה. מותו של חייו הזקן, אחד מגיבורי הרומן, בבגדאד מסמל סוף תקופה, וסיום של חיים שאין להם המשך. מצד שני, לידת הבן החדש של אבו כאבי במעברה מסמלת תחילת תקופה חדשה, של דור חדש ותקווה חדשה.

ביבליוגרפיה:

1. Stefan Siebers, Der Irak in Israel, Germany 2010
2. www.adifoundation.co.il
3. אברהם בן-יעקב, יהודי בבל בארץ-ישראל, מהעליות הראשונות עד היום, הוצאת ראובן מס, ירושלים 1980
4. הגורני-גרין, אברהם, בחבלי שלום, רכס, אבן-יהודה, 1994
5. האנציקלופדיה החופשית, האתר: [Http://he.wikipedia.org](http://he.wikipedia.org)
6. הגורני-גרין, אברהם, משא ועיון: מסות על לשון, חינוך וספרות, אור עם, תל-אביב, 1992
7. אורן, יוסף, משמרות בסיפורת הישראלית, ירושלים, 2008
8. בר-און, יעקב, קרב תרנגולים. מקור ראשון, 3 בינואר 2011, עמ' 8 (שיחה עם הסופר עם צאת ספרו)
9. אורן, יוסף, ספרות וריבונות, ראשון לציון, יחד 2006
10. בן-יעקב, אברהם, יהודי בבל מסוף תקופת הגאונים ועד ימינו, קרית ספר, ירושלים 1979
11. יהודה, צבי, יהודי בבל באלף השני לספירה, הוצאת "מרכז מורשת יהדות בבל, ירושלים 2013
12. יהודה תגרי, ה'פרהוד' בכתבים בערבית מאת מדינאים ומחברים עיראקיים, ירושלים 1999

13. נסים קזוז, דו"ח ועדת-החקירה מטעם ממשלת עיראק על מאורעות 1-2 ביוני 1941
14. עבד-אלרזאק אל-חסני, אל-אסראר אלח'פיה פי חרכת אל-סנה 1941 אל-תחרריה, מהדורה 2, צידה 1964
15. אלי עמיר, מפריח היונים, הוצאת עם עובד, ירושלים 1992
16. ליאון, נסים, הסיפור הדתי של יהודי עיראק בישראל, ירושלים 2010
17. א, מאיר, התנועה הציונית ויהודי עיראק, תל-אביב 1993

1¹. Stefan Siebers, Der Irak in Israel, Germany 2010, P. 41

². ראה את האתר:

www.adifoundation.co.il

³. אברהם בן-יעקב, יהודי בבל בארץ-ישראל, מהעלויות הראשונות עד היום, הוצאת ראובן מס, ירושלים 1980, עמ'

461-460

⁴. הגורני-גרין, אברהם, בחבלי שלום, רכס, אבן-יהודה, 1994, עמ' 99

⁵. האנציקלופדיה החופשית, האתר:

[Http://he.wikipedia.org](http://he.wikipedia.org)

⁶. הגורני-גרין, אברהם, משא ועיון: מסות על לשון, חינוך וספרות, אור עם, תל-אביב, 1992, עמ' 163

⁷. אורן, יוסף, משמרות בסיפורת הישראלית, ירושלים, 2008, עמ' 77

⁸. בר-און, יעקב, קרב תרנגולים. מקור ראשון, 3 בינואר 2011, עמ' 8 (שיחה עם הסופר עם צאת ספרו)

⁹. אורן, יוסף, ספרות וריבונות, ראשון לציון, יחד 2006, עמ' 122

¹⁰. בן-יעקב, אברהם, יהודי בבל מסוף תקופת הגאונים ועד ימינו, קרית ספר, ירושלים 1979, עמ' 11; יהודה, צבי,

יהודי בבל באלף השני לספירה, הוצאת "מרכז מורשת יהדות בבל", ירושלים 2013, עמ' 55

¹¹. הפרהוד: הוא הכינוי שניתן לפרעות ביהודי בגדאד בימי חג השבועות 1-2 ביוני 1941. אחרי שתפס אל-כילאני את

השלטון בעיראק, ושותפיו למרד היו ארבע קולונלים, ביניהם יונס סבעאוי ושלטו בצבא, וגם המופתי הירושלמי האג'

אמין אל-חוסייני. העוצר, עבד אל-אלאה ותומכיו מבין המדינאים, ברחו. ביום 29 למאי הובס המרד והמרודים ברחו

לאיראן. ההמון תקף על היהודים. הבריטים והממשלה העיראקית לא הגנו עליהם. תוצאת הפרהוד היו 179 הרוגים

מהיהודים ו-800 פצועים. כ-3000 בתי-מגורים ובתי-עסק הותקפו, הוצתו ונבזזו. ראוי: יהודה תגרי, ה'פרהוד' בכתבים

בערבית מאת מדינאים ומחברים עיראקיים, ירושלים 1999, עמ' 39; נסים קוזי, דו"ח ועדת-החקירה מטעם ממשלת עיראק על מאורעות 1-2 ביוני 1941, עמ' 46-56; עבד-אלרזאק אל-חסני, אל-אסראר אלח'פיה פי חרכת אל-סנה 1941 אל-תחרריה, מהדורה 2, צידה 1964, עמ' 246-255

¹² . אלי עמיר, מפריח היונים, הוצאת עם עובד, ירושלים 1992, עמ' 21-22

¹³ . שם, עמ' 96

¹⁴ . אלי עמיר, שם, עמ' 141

¹⁵ . שם, עמ' 168

¹⁶ . שם, עמ' 72

¹⁷ . שם, עמ' 83

¹⁸ . אלי עמיר, שם, עמ' 13

¹⁹ . שם, עמ' 25

²⁰ . אלי עמיר, שם, עמ' 195

²¹ . שם, עמ' 405

²² . אלי עמיר, שם, עמ' 7

²³ . שם, עמ' 384-385

²⁴ . אלי עמיר, שם, עמ' 9

²⁵ . שם, עמ' 223

²⁶ . שם, עמ' 390

²⁷ . אלי עמיר, שם, עמ' 32

²⁸ . אל-זמאן: העיתון העיראקי הראשון.

²⁹ . שם, עמ' 256

³⁰ . אלי עמיר, שם, עמ' 72-73

³¹ . שם, עמ' 26

³² . שם, עמ' 33

³³ . שם.

³⁴ . אלי עמיר, שם, עמ' 60-61

³⁵ . שם, עמ' 63

³⁶ . אלי עמיר, שם, עמ' 327

³⁷ . שם, עמ' 100

³⁸ . שם, עמ' 257

- ٢٩ . شם، עמ' 203-204
- ٤٠ . אלי עמיר، شם، עמ' 93
- ٤١ . شם، עמ' 136
- ٤٢ . شם، עמ' 26
- ٤٣ . אלי עמיר، شם، עמ' 101
- ٤٤ . הפאשה، הוא נורי סעיד (1888-1958) ראש ממשלת עיראק בתקופת הממלכה העיראקית.
- ٤٥ . ג'עפר אל-עסכרי (1886-1936)، שר הבטחון העיראקי ומיסד הצבא העיראקי.
- ٤٦ . אלי עמיר، شם، עמ' 146-147
- ٤٧ . אלי עמיר، شם، עמ' 149-150
- ٤٨ . ליאון، נסים، הסיפור הדתי של יהודי עיראק בישראל، ירושלים 2010، עמ' 219
- ٤٩ . תאופיק אל-סוידי (1892-1986) ראש ממשלת עיראק בשנת 1950.
- ٥٠ . צאלח ג'בר (1895-1957) ראש ממשלת עיראק בתקופת הממלכה העיראקית.
- ٥١ . אלי עמיר، شם، עמ' 262-263
- ٥٢ . א. מאיר، התנועה הציונית ויהודי עיראק، תל-אביב 1993، עמ' 239
- ٥٣ . אלי עמיר، شם، עמ' 279
- ٥٤ . אלי עמיר، شם، עמ' 402-403
- ٥٥ . شם، עמ' 330
- ٥٦ . شם، עמ' 386
- ٥٧ . אלי עמיר، شם، עמ' 356
- ٥٨ . شם، עמ' 359
- ٥٩ . אלי עמיר، شם، עמ' 377-378
- ٦٠ . شם، עמ' 382-383
- ٦١ . אלי עמיר، شם، עמ' 451-452

Reference

1. Stefan Siebers, Iraq in Israel, Germany 2010
2. www.adifoundation.co.il
3. Avraham Ben-Ya'akov, Babylonian Jew in Eretz-Israel, from the first aliyahs to the present day, Reuven Mess Publishing, Jerusalem 1980
4. HaGorni-Green, Avraham, In Ropes of Peace, Ridge, Even Yehuda, 1994
5. The Free Encyclopedia, Website: <http://en.wikipedia.org>
6. The Gurney-Green, Avraham, Negotiation: Essays on Language, Education and Literature, Or Am, Tel Aviv, 1992
7. Oren, Yosef, Shifts in Israeli Fiction, Jerusalem, 2008
8. Bar-On, Yaakov, Battle of Roosters. Makor Rishon, January 3, 2011, p. 8 (Conversation with the author with the publication of his book(
9. Oren, Yosef, Literature and Sovereignty, Rishon Lezion, Together 2006
10. Ben-Yaakov, Avraham, a Jew from Babylon from the end of the genius period to the present day, Kiryat Sefer, Jerusalem 1979
11. Yehuda, Zvi, the Babylonian Jew in the Second Millennium AD, published by the Babylonian Jewish Heritage Center, Jerusalem 2013
12. Yehuda Tagar, The Farhud in Arabic Writings by Iraqi Politicians and Authors, Jerusalem 1999
13. Nissim Kazaz, Report of the Commission of Inquiry on behalf of the Government of Iraq on the Events of June 1-2, 1941
14. 'Abd al-'Razak al-Hasani, al-Asrar al-Khafia according to al-Sana's 1941 al-Tahariya, 2nd edition, side 1964
15. Eli Amir, The Pigeon Flowerer, Am Oved Publishing, Jerusalem 1992
16. Leon, Nissim, The Religious Story of Iraqi Jews in Israel, Jerusalem 2010
17. A., Meir, The Zionist Movement and the Jews of Iraq, Tel Aviv 1993